

Cümelü'l-İlm ve'l-İamel adlı eserine *Temhîd ü'l-uşûl* adıyla yazdığı hacimli şerhin muhtasarıdır. Kitap, iki başlıktan oluşan bir mukaddime ile altı ana bölümden meydana gelir. Eserin kısaca planını içeren birinci başlıkta mükellefin ilim ve amel konularında bilgili olması gerektiği, amelin ilme dayandığı, ilmin de temelde tevhid ve adlenle teşekkül ettiği ifade edilir. İkinci başlık altında ise bilgi bahsi işlenir. *el-İktisâd*'ın birinci bölümü tevhid ilkesine ayrılmış olup beş faslıdır. Burada sırasıyla Allah'ın varlığı, sübûtî sıfatları, bunların akli gerekçesi, selbî sıfatları ve Allah'ın birliği konuları ele alınır. Dokuz fasıl halindeki ikinci bölüm adl ilkesine ayrılmıştır. Adl kavramı ile hüsün-kubuh terimleri üzerinde durulduktan sonra kadar ve kazâ, mükellefiyet, lutuf, aslah, elemeler, ivaz, mârifet, ecel ve rızık konularına yer verilir. Va'd ve va'id prensibine ayrılan üçüncü bölüm altı faslıdır. Bu bölüm va'd-va'id, sevap-günah, mükâfat-ceza, şefa'at, kabir ahvâli, iman-küfür-fisk kavramları ve hükümleri, emir bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münkerin mahiyeti, önemi ve şartları hakkındadır. Dördüncü bölüm nübüvvet dair olup burada müstakil fasıllar halinde nübüvvetin mahiyeti, peygamberliğe olan ihtiyaç, mucize, peygamberlerin ismeti, nesih ve bedâ ilişkisi, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşu üzerinde durulur. Beşinci bölümde altı fasıl halinde imâmnet inancı ele alınmış ve imâmnetin lüzumu, imâmda bulunması gereken şartlar, Hz. Ali'nin imâmneti, ona karşı saşanların hükmü, on iki imâmın imâmnetlerinin delilleriyle gaybet konusu incelenmiştir. "Şer'i ibadetler" başlığını taşıyan son bölümde ise kısaca temizlik, namaz, zekât, humus, oruç, hac ve cihad konularına temas edilir.

İmâmnet inancı hariç Mu'tezilî anlayışın Şîa akaidine yansıdığını belgeleyen *el-İktisâd*'da müellif fikirlerini akli temeller üzerine kurmaya çalışmakla birlikte gelebilecek itirazları karşılamak amacıyla yer yer âyetler de nakleder. Ancak imâmnet konusu dışında rivayetlere pek yer vermez. Hakkında çeşitli hadisler nakledilen kabir hayatı, mîzan, sırat gibi sem'iyât konularında bile aynı tutumu sürdürür. Eser, Necef'teki Müntede'n-neşr tarafından bu kurumun genel sekreteri Mahmûd el-Muzaffer'in müellifin hayatı, eserinin önemi ve Şîa-Mu'tezile ilişkisine dair kaleme aldığı sunuş yazısıyla birlikte *el-İktisâd fîmâ yete'allaku bi'l-i'tikâd* adıyla yayımlanmıştır (Necf 1399/1979).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd fîmâ yete'allaku bi'l-i'tikâd*, Necf 1399/1979; ayrıca bk. Mahmûd el-Muzaffer'in girişi, s. m-y, 1-20; A'ÿânü's-Şî'a, IX, 165; Âgâ Büzürg-i Tahranî, *ez-Zer'â ilâ teşârifî's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, II, 268.

İLYAS ÜZÜM

el-İKTİSÂD Fİ'l-İTİKÂD

(الاقتصاد في الاعتقاد)

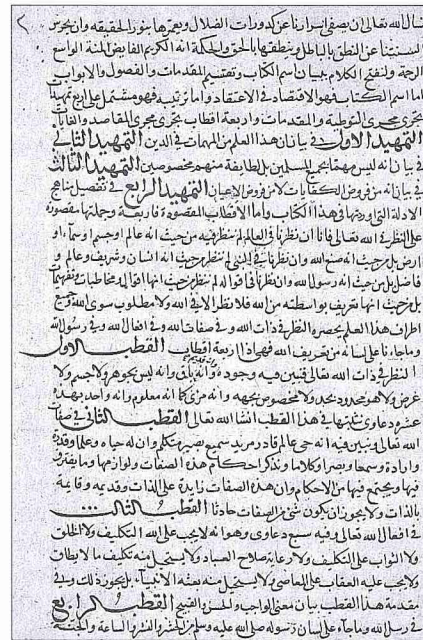
Gazzâlî'nin

(ö. 505/1111)

kelâma dair eseri.

İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'de adı geçen *el-İktisâd*'ın çeşitli yerlerinde *Tehâfütü'l-felâsife*, *Mî'yârü'l-İlm*, *Mihakkü'n-nazar* ve *Fedâ'ihu'l-Bâtinîyye*'ye atıfların yapılmış olmasına bakarak kitabın 488 (1095) yılı civarında yazıldığını söylemek mümkündür (krş. Bouyges, s. 33-34; Hourani, CIV/2 [1984], s. 293-294). Dört girişle (temhîd) dört ana bölüm (kutub) halinde düzenlenen eserin birinci girişinde kelâmın İslâmî ilimler arasındaki yeri ve önemi, ikinci girişte bu ilmin iman zaaflarına müptelâ olmuş kimseleri tedavi etmek için gerekli olduğu, üçüncüsünde kelâm ilmiyle meşguliyetin farz-ı kifâye oluşu, dördüncü girişte de konuların işlenişinde takip edilen metotlar üzerinde durulmuştur.

İmam Gazzâlî'nin *el-İktisâd fî'l-i'tikâd* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2182)

edilmiştir. Eserin dördüncü bölümünde Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı, sem'iyât bahisleri, imâmet ve tekfir meseleleri ele alınmıştır.

Gazzâlî'nin "mutaassip bid'atçılara cevap teşkil etmesi açısından yeterli bir kitap" olarak nitelediği *el-İktisâd (İhyâ', I, 59)* isminden de anlaşılacağı üzere orta yoğunlukta bir eserdir. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'in ikinci kitabı olan "Kavâ'idü'l-akâ'id"e göre kelâm metoduna daha yakın olan *el-İktisâd*'ın bilhassa giriş bölümlerinde metodolojiyle ilgili olarak önemli bilgiler verilmektedir. Mantık kurallarının özellikle isbât-ı vâcib alanında uygulandığı ilk Sünnî eserlerinden biri olan *el-İktisâd*'da konular hem nakle hem akla dayanılarak ele alınmıştır. Kitabın sonunda, Mu'tezile ve Müşebbihe gibi itikadî mezhep mensuplarını yanlış te'villerinden dolayı tekfir etmekten kaçınmasının gerekliliği üzerinde durulması Gazzâlî dönemi açısından ayrı bir anlam ifade etmektedir (bk. GAZZÂLÎ [Kelâm İlmindeki Yeri]).

İsmi, Şîa kelâmcılarından Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *el-İktisâd fî mâ yete'allaku bi'l-i'tikâd* (Necf 1399/1979) adlı eserini çağrıştıran *el-İktisâd fî'l-i'tikâd* birçok defa basılmış (Kahire 1320, 1327, 1328; Bombay, ts.; Beyrut 1403/1983), ilmî neşri ise İbrahim Agâh Çubukçu ve Hüseyin Atay tarafından gerçekleştirilmiştir (Ankara 1962). Ayrıca herhangi bir nüsha belirtilmeden yapılmış bir neşri daha mevcuttur (nşr. Âdil el-Avvâ, Beyrut 1388/1969). Eser Kemal Işık (*İtkad'da Orta Yol*, Ankara 1971) ve Osman Zeki Soygiçit (*İtkad'da İktisad*, İstanbul 1971) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Kitabı Miguel Asin Palacios İspanyolca'ya (*El Justo medio en la creencia*, Madrid 1929), Abdurrahman Ebû Zâid İngilizce'ye (*al-Ghazali on Divine Predicates and Their Properties*, Lahore 1970) çevirmiştir.

el-İktisâd'da yer alan konular üzerinde bazı müstakil çalışmalar da yapılmış olup bunların başlıcaları şunlardır. Serge de Beaurecueil, "Gazzâlî et S. Thomas d'Aquin: Essai sur preuve de l'existence de Dieu proposée dans l'*Iqtisâd* et sa comparaison avec les 'voies' thomistes" (*BIFAQ*, XLVI [1947], s. 199-238); Michael E. Marmura, "al-Ghazali on Bodily Resurrection and Causality in Tahafut and the Iqtisad" (*Aligarh Journal of Islamic Thought*, 2 [1989], s. 46-75); a.m.f., "Ghazali's Chapter on Divine Power in the Iqtisad" (*Arabic Sciences and Philosophy*, 4 [1994], s. 279-315).

BİBLİYOGRAFYA :

Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-i'tikâd* (nşr. İbrahim Agâh Çubukçu – Hüseyin Atay), Ankara 1962; a.m.f., *İhyâ'*, I, 59; *Keşfü'z-zunûn*, I, 135; Serkis, *Mu'cem*, II, 1410; Brockelmann, *GAL*, I, 538; *Suppl.*, I, 746; M. Bouyges, *Essai de chronologie des oeuvres de Al-Ghazali (Algazel)* (ed. Michel Allard), Beyrut 1959, s. 11, 27, 28, 29, 33-34, 36; W. Montgomery Watt, *Muslim Intellectual: A Study of al-Ghazali*, Edinburgh 1971, s. 117-121; a.m.f., "al-Ghazâlî", *EI'* (İng.), II, 1040; Abdurrahman Bedevî, *Mu'ellesfâtü'l-Gazzâlî*, Küveyt 1977, s. 87-88; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî: Giriş*, İstanbul 1981, s. 31, 60, 77; Hannâ el-Fâhûrî – Halîl el-Cer, *Târîhu'l-felsefi'l-'Arabîyye*, Beyrut 1982, II, 242; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1990, s. 34, 36, 40, 110; George F. Hourani, "A Revised Chronology of Ghazali's Writing", *JAOS*, CIV/2 (1984), s. 293-294; Kasım Kufralı, "Gazzâlî", *İA*, IV, 758; Mahmut Şakiroğlu, "Asin Palacios, Miguel", *DİA*, III, 481.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK

İKTİSÂS

(الاقتصاص)

Bir âyette geniş olarak geçen bir söz, haber veya hikâyenin Kur'an'ın bir başka yerinde veciz şekilde nakledilmesi anlamında bedî' ilmi terimi.

Sözlükte "iz izlemek, söz ve haber nakletmek, anlatmak" mânalarına gelen *kass* ve *kasas* kökünden aynı anlamda masdar olan *iktisâs* kelimesi, bedî' ilminde bir âyette geniş olarak geçen bir söz veya haberin Kur'an'ın diğer bir yerinde veciz şekilde nakledilmesini ifade eder. İktisâs, başka yerde açıklanan bir söz veya haberin o yere atf ve havale ile veciz şekilde kullanılması biçiminde görülür. Bu bedî' türü ilk defa İbn Fâris tarafından tanımlanmıştır (*eş-Şâhibî*, s. 398-399). Aşağıdaki âyetler iktisâsa örnek olarak gösterilebilir: 1. "Evet, biz ona dünyada ecrini verdik; hiç şüphesiz ki o âhirette de sâlihlerdendir" (el-Ankebût 29/27) âyetinde âhiretin ecir ve sevap yeri olup amel-i sâlih yeri olmaması şu âyetten hikâye yoluyla alınmıştır: "En yüksek dereceler, O'na inanmış ve sâlih ameller işlemiş olarak gelenler içindir" (Tâhâ 20/75). 2. "Evet, rabbimin nimeti olmasaydı ben de cehennemde götürülenlerden (muhdarîn) olurum" (es-Sâffât 37/57) âyetindeki "muhdarîn" kelimesi daha açık olarak şu âyetlerde geçmektedir: "İşte onlar azapla yüzyüze bırakılacaklardır" (er-Rûm 30/16); "Sonra onları cehennemden önünde diz çöktürerek hazır bulunduracağız" (Meryem 19/68). 3. "Ve şahitlerin dikileceği gün" (Gâfir 40/51). Buradaki "eşhâd" ke-

limesi âhirette meleklerin, peygamberlerin, Hz. Muhammed ümmetinin ve insanın organlarının şahitlik edeceğini ifade eden âyetlerden (el-Bakara 2/143; en-Nisâ 4/41; en-Nûr 24/24; Kâf 50/21) iktisâs edilmiştir. 4. "Ben, çağırışma (veya hasımlaşma) gününde sizin için endişelenirim" (Gâfir 40/32) âyetinde "tenâd", âhirette kişinin yakınlarından kaçacağını (Abese 80/34) veya cennet, cehennem ve a'râf ehlinin birbirine seslenişlerini (tenâdî) (el-A'râf 7/44, 46, 48, 50) ifade eden âyetlerden iktisâs edilmiştir.

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), iktisâsı Kur'an âyetleriyle sınırlamayıp kapsamını daha geniş tutarak "söz içinde -mutlak olarak- hikâye zikretmek" şeklinde tanımlamıştır. Bunu bir zaruret hali olarak gören Askerî, anılan haber ve hikâyenin doğru ve gerçeğe uygun olmasının önemine dikkat çekmiştir. Aslında bu anlamda iktisâsa ilk temas eden kişi Ebû'l-Hasan İbn Tabâtabâ (ö. 322/934) olmuştur. Tabâtabâ da şairin bir zaruret halinde zikredeceği haber veya hikâyenin sözün akışını ve mânanın bütünlüğünü bozmayacak, aksine onları güçlendirecek, güzelliğini arttıracak şekilde zikredilmesinin önemini belirttiikten sonra bunu uzun haber ve hikâyelerin veciz bir ifade, özlü bir hikâye, latif bir ima şeklinde sunulması olarak görür. İbn Ebû'l-İsba' da iktisâsı bir icâz ve tanzîr türü olarak gördüğünden ona bu bölümlerde temas etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1197-1198; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtabâ, *'İyârü's-şî'r* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî – M. Zağlûl Sellâm), Kahire 1956, s. 43-45; İbn Fâris, *eş-Şâhibî fî fihri'l-luğa* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire, ts. (İsâ el-Bâbî el-Halebî), s. 398-399; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl – Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1371/1952, s. 147; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr* (nşr. Hıfî M. Şeref), Kahire 1383, s. 459-461; a.m.f., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hıfî M. Şeref), Kahire 1377/1957, s. 239; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 297-298; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 88-89.

İSMAIL DURMUŞ

İKTİTÂ'

(الاقتطاع)

Kelimelerden harf atarak kısaltma yapma anlamında meânî terimi.

Sözlükte "kesmek" anlamındaki *kat'* kökünden masdar olan *iktitâ'* "kesmek, kesip ayırmak" mânasına gelir. Meânî ilminde *iktitâ'* bir hazif türü olup "bir keli-